

VYBRANÁ TÉMATA TÝKAJÍCÍ SE MENŠIN Z POHLEDU PSYCHOLOGIE

HEDVIKA BOUKALOVÁ

ÚVOD

Tématu menšin se z pohledu psychologie dotýkají nejrůznější a velmi diverzifikovaná témata. Tak, jak je různorodá situace menšin v České republice – z hlediska jejich vymezení, z pohledu jejich historie, příčin vzniku dané menšiny, právního postavení dané skupiny obyvatelstva a množství dalších hledisek, tak jsou také značně variabilní psychologická témata, která lze v souvislosti s touto problematikou nastínit.

Psychologické poznatky v této oblasti jsou propojené s dalšími oblastmi poznání, které o menšinách obecně či o určité menšině konkrétně přinášejí zásadní informace, jež se na psychologických proměnných také podílejí. Velmi důležité jsou dozajista historické souvislosti vývoje vztahů s určitou menšinou. Dalšími oblastmi, s nimiž by měla být (a do značné míry již je) psychologie v kontaktu jsou například politologie, právo, etnologie, lingvistika a další.

I v rámci samotné psychologie jako oboru lze identifikovat různé její podoblasti, které mohou přispět k hlubšímu poznání situace menšin – každá svým specifickým způsobem. V největší míře je to asi psychologie sociální a například jedno z jejích stěžejních témat, jímž je komunikace. Klinická oblast, která věnuje pozornost např. adaptaci diagnostických metod pro vybrané menšiny, odlišnému pojetí a koncepcím duševních poruch u některých menšin a dalším. Také relativně nedávno etablovaná samostatná oblast interkulturní psychologie, která se snaží sledovat důležitá témata týkající se různých kultur (a tedy do jisté míry i menšin) napříč psychologickým poznáním. Ale i další psychologické oblasti, které se i v rámci některých dílčích otázek vypořádávají s problematikou menšin.

1. INTERKULTURNÍ PSYCHOLOGIE

Jde o relativně mladou psychologickou oblast, která vznikla v 60. letech 20. století.¹ V angličtině se již pro tuto oblast ustálil název Cross-cultural Psychology a čeští autoři se nejčastěji shodují na názvu interkulturní psychologie. Vznik oboru je

¹ PRŮCHA, J.: *Interkulturní psychologie*. Praha, 2010.

spojován se začátkem publikace odborného periodika *Journal of Cross-Cultural Psychology* v roce 1969. Jedná se o obor, jež je zaměřen na porovnávání psychologických rozdílů mezi kulturami, beroucí v úvahu způsoby, jimiž je chování ovlivněno kulturním kontextem. Dvěma centrálními komponentami jsou tedy popis diverzity lidského chování na světě a pokus o propojení individuálního chování s kulturním prostředím, v němž se vyskytuje.²

Někteří autoři odlišují ještě tzv. mezikulturní psychologii (kulturně srovnávací),³ jež se zaměřuje na rozlišení psychických procesů, které jsou univerzální a kulturně specifické povahy a interkulturní psychologii chápou jako aplikovanou disciplínu, jež se opírá o poznatky shromážděné právě v rámci mezikulturní psychologie.

U některých autorů se objevuje také pojem transkulturní psychologie a transkulturní komunikace – např. u Soukupa.⁴

Jako odborné zastřešení aktivit spadajících do této oblasti vznikla ve světě také Mezinárodní asociace pro interkulturní psychologii – International Association for Cross-Cultural Psychology (IACCP). V České republice není tato odborná oblast dosud formálně konstituována, ačkoli i na našem území jsou již publikovány četné odborné práce, které do oblasti spadají.

Aplikační pole poznatků z oblasti interkulturní psychologie je opravdu široké. Zahnuje otázky soužití příslušníků různých etnik a národnostních skupin v jedné zemi a momenty, které mohou být spojeny s jejich odlišnými kulturními charakteristikami. Dotýká se postupů vyjednávání v rámci mezinárodních jednání. Další důležitou oblastí je začleňování skupin imigrantů do hostitelské společnosti, resp. způsoby adaptace těchto skupin na většinovou společnost. To jsou právě např. momenty, kdy se menšiny mohou setkávat s nejrůznějšími stereotypy, které se v komunikaci projevují jako tzv. etnofaulismy. Psychologie se zabývá tím, jak tyto postoje v průběhu ontogeneze jedinec přejímá a do jaké míry je možné pracovat na jejich změně, dále také tím, jak facilitovat adaptaci členů menšiny na život v dané společnosti. Interkulturní psychologie přináší poznatky také pro oblast vzdělávání, do oblasti určitých profesí – např. prostředí nadnárodních společností je velmi důležitým zdrojem výzkumných aktivit v oblasti interkulturní psychologie a tím i zdrojem četných poznatků. Informace z těchto empirických studií využívá celá interkulturní psychologie a také se v podobě aplikací vrací do světa psychologie práce a organizace. Se značnou potřebou poznatků z oblasti interkulturní psychologie se setkáme i v oblasti státní správy, soudnictví a police. Ať již jde o komunikační bariéry s cizinci legálně pobývajícími na území naší republiky nebo o speciální situace např. interakce v rámci trestního řízení vedeného proti osobě pocházející z jiného státu, z jiného kulturního prostředí. Není možné opominout ani oblast zdravotní péče, kde se opět mohou projevovat jak komunikační bariéry, tak odlišné kulturní zvyklosti, týkající se samotného poskytování péče – např. provádění vyšetření, získávání souhlasu s některými úkony od pacienta a mnoho dalších.

² BERRY, J. W. – POORTINGA, Y. H. – SEGALL, M. H. et al.: *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. Cambridge, 2002.

³ MÖRGENSTERNOVÁ, M. – ŠULOVÁ, L. a kol.: *Interkulturní psychologie: Rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha, 2007.

⁴ Dle PRŮCHA, J.: *Interkulturní psychologie*. Praha, 2010.

2. TYPOLOGIE NÁRODNÍCH KULTUR

Velice zajímavou koncepci přináší nizozemský odborník v psychologii managementu – Geert Hofstede, který paralelně rozvíjel svou kariéru technika a manažera spolu s dráhou akademickou. Zaměřoval se na vliv kultur na mezinárodní komunikaci a interakci. Kulturu charakterizuje jako „kolektivní programování mysli, které odlišuje příslušníky jedné skupiny nebo kategorie lidí od druhých“.⁵ Kulturu vymezuje proti tzv. lidské přirozenosti (neboli tomu, co je vrozené/zděděné a co mají společné všechny lidské bytosti) a osobnosti jednotlivce (jedinečný osobní soubor mentálních programů; podklady osobnosti jsou zčásti zděděny, zčásti jsou naučené vlivem kultury a jedinečné osobní zkušenosti). Kultura je sdílena alespoň do jisté míry lidmi, kteří žijí ve stejném společenském prostředí. Každý jedinec patří do několika sociálních skupin a nese v sobě tedy hned několik vrstev mentálního programování, které odpovídají různým úrovním kultury. Dle tohoto autora se v průběhu vývoje mohou měnit určité vrstvy kultury, které nazývá praktikami a jež považuje za viditelnou část kultur. Jádrem kultury, které je tvořeno hodnotami by však mělo podléhat změnám jen velmi pomalu. Hodnoty chápe jako „všeobecné tendence k dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před jinými“, jako „pocity, které mají směr: mají kladnou a zápornou stranu“.⁶

Hofstede provedl rozsáhlé výzkumné šetření hodnotových charakteristik lidí ve více než padesáti zemích světa, vyšetřil celkem 116 tisíc zaměstnanců a odvodil kritéria pro odlišnosti národních kultur. Vytvořil dimenze, pomocí nichž lze jednotlivé kultury charakterizovat.⁷ Na jeho práci navázalo množství dalších výzkumů, jeho zjištění a postupy mají však také své kritiky.

2.1 MOCENSKÝ ODSUP

Jde o dimenzi, která charakterizuje rozdělení moci v dané společnosti. Vyjadřuje vztah lidí určité kultury k autoritě, reflektuje, „rozsah, v němž méně mocní členové institucí a organizací v dané zemi předpokládají a přijímají skutečnost, že moc je rozdělována nerovně“.⁸ Vystihuje také sociální vzdálenost mezi lidmi nestejného společenského postavení, např. mezi vedoucími pracovníky a podřízenými, mezi učiteli a žáky. Mezi země s velkým mocenským odstupem patří například Malajsie, Mexiko, mezi země s malým mocenským odstupem např. Dánsko, Irsko, Nový Zéland. Česká republika patří mezi státy se spíše vyšším mocenským odstupem.

2.2 INDIVIDUALISMUS – KOLEKTIVISMUS

Tato dimenze charakterizuje míru závislosti jednotlivce na kolektivu a míru volnosti pro jeho vlastní iniciativu. V individualistických společnostech jsou „svazky mezi jedinci volné: předpokládá se, že každý se stará sám o sebe a svou nejbliž-

⁵ HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, G. J.: *Kultury a organizace: Software lidské mysli*. Praha, 2006.

⁶ Tamtéž, s. 17.

⁷ PRŮCHA, J.: *Interkulturní komunikace*. Praha, 2010.

⁸ HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, G. J.: *Kultury a organizace: Software lidské mysli*. Praha, 2006.

ší rodinu“. Důraz je v těchto společnostech kladen na nezávislost a individuální úspěch. V kolektivistických společnostech „jsou lidé od narození po celý život integrováni do silných a soudržných skupin, které je v průběhu jejich životů chrání výměnou za jejich věrnost“.⁹ Ve společnostech, jež se na dané dimenzi nacházejí blíže k pólu kolektivismu, jsou zdůrazňována společenská pouta a prvořadý význam skupiny. Mezi výrazně individualistické země patří USA, Austrálie, Velká Británie a např. Kanada. Mezi kolektivistické státy pak Guatemala, Ekvádor, Panama. V České republice lze zaznamenat tendenci spíše směrem k individualismu.

2.3 MASKULINITA – FEMINITA

Zmíněná dimenze vyjadřuje míru odlišení sociálních rodových rolí – např. od mužů se očekává, že budou průbojní, budou se zaměřovat na materiální úspěch, zatímco u žen se očekává, že budou spíše mírné, jemné, budou se orientovat na kvalitu života. Ve spíše maskulinních společnostech jsou role jasně odlišené, ve spíše femininních se sociální rodové role překrývají, o mužích i ženách se předpokládá, že budou nenároční, jemní. Dimenze také odráží rovnoprávnost postavení žen v zaměstnání.¹⁰ Údajně jde o nejkontroverznější dimenzi ze všech, mj. také pravděpodobně proto, že není ve vztahu k národnímu bohatství.¹¹ Mezi země s vysokou mírou maskulinity patří Japonsko, Rakousko, Maďarsko, ale také Slovensko. Česká republika má také spíše tendenci k pólu maskulinity. Mezi zeměmi s vysokou mírou feminity nalezneme Švédsko, Norsko a např. Holandsko.

2.4 VYHÝBÁNÍ SE NEJISTOTĚ

Jde o „stupeň, v němž se příslušníci dané kultury cítí ohroženi nejistotou nebo neznámými situacemi“.¹² Vyjadřuje také, do jaké míry si určitá kultura cení předvídatelnosti a řádu. Nakolik vadí příslušníkům dané kultury podstupovat riziko různých změn, např. v zaměstnání či ve společnosti vůbec, zda se těmto změnám, přinášejícím nejistotu, snaží spíše vyhýbat.

Mezi země se silnou tendencí k vyhýbání se nejistotě patří např. Řecko, Portugalsko, Japonsko; Česká republika také leží spíše blíže k tomuto pólu. Země se slabým vyhýbáním se nejistotě jsou např. Singapur, Dánsko a Velká Británie.

2.5 DLOUHODOBÁ A KRÁTKODOBÁ ORIENTACE

„Dlouhodobá orientace spočívá v pěstování ctností zaměřených na budoucí odměny; zejména vytrvalosti a šetrnosti. Na opačném pólu krátkodobá orientace spočívá v pěstování ctností týkajících se minulosti a současnosti, zejména úcty k tradicím, zachovávání ‚tváře‘ a plnění společenských závazků.“¹³ Krátkodobá orientace je za-

⁹ Tamtéž, s. 66.

¹⁰ PRŮCHA, J.: *Interkulturní komunikace*. Praha, 2010.

¹¹ HOFSTEDE, G. – HOFSTEDE, G. J.: *Kultury a organizace: Software lidské mysli*. Praha, 2006.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

měřena také na blízké, okamžité cíle. Je zajímavé, že v zemích, které jsou orientovány dlouhodobě je např. pokora považována za obecnou lidskou ctnost, zatímco v zemích s krátkodobou orientací je považována za ženskou charakteristiku. Dimenze je spjata s hodnotami a postoji odrážejícími rozdíly v „západním myšlení“, jako je orientace na rychlý výsledek a zisk; a „východním myšlením“, charakterizovaným konfuciánskou filozofií orientovanou dlouhodobě.¹⁴

Mezi země s dlouhodobou orientací jsou řazeny např. Čína, Japonsko, Hongkong, mezi země s krátkodobou orientací např. USA, Velká Británie, Španělsko a výrazně i Česká republika.

3. INTERKULTURNÍ KOMUNIKACE

Jedná se o oblast, zahrnující procesy interakce a sdělování, jež mohou probíhat v nejrůznějších typech situací, při nichž jsou komunikujícími partnery příslušníci jazykově a/nebo kulturně odlišných etnik, národů, rasových či náboženských společenství. Je determinována specifickostí jazyků, kultur, mentalit a hodnotových systémů komunikujících partnerů.¹⁵ Je to oblast, která je pro kontakt s nejrůznějšími menšinami klíčová. Jak již bylo uvedeno výše, na jednotlivých úrovních to nejsou jen jazykové rozdíly, které se podílejí na vzájemném dorozumění příslušníků odlišných národů, kultur. Kromě odlišného kulturního zázemí je možné identifikovat i další faktory, které přímo vstupují do vzájemné interakce.

V české odborné terminologii je pojem interkulturní komunikace používán jako významově shodný s termínem „komunikace mezi kulturami“ nebo „mezikulturní komunikace“ užívané Kolmanem.¹⁶ Daná oblast využívá i poznatků z oblasti psycholingvistiky, sociolingvistiky, etnografie komunikace a etnopsycholingvistiky.

3.1 KULTURY S NÍZKÝM A VYSOKÝM KOMUNIKAČNÍM KONTEXTEM (KONTEXTOVOSTÍ)

Jde o koncept, který může velmi významným způsobem vstupovat do komunikace. V rámci kontextu je možné odkazovat se při komunikaci s určitým komunikačním partnerem na sdílenou znalost. Kultury s nízkým komunikačním kontextem nejsou výrazně vázány na tyto sdílené informace, vše, co má být sděleno je vyjadřováno přímo, jednoznačně, otevřeně.¹⁷ Nepředpokládá se, že si komunikační protistrana vyvodí něco z kontextu. Mezi tyto kultury patří např. Němci, Švýcaři dále také skandinávské národy. Příslušníci vysoce kontextových kultur se vyjadřují méně otevřeně. Skutečný obsah sdělení je třeba často interpretovat z kontextu, např. z doprovodných neverbálních projevů mluvčího. Tito lidé věnují více času vzájemnému poznávání před tím, než se pustí do významných transakcí. Zástupci této části spektra jsou např. národy Jižní Ev-

¹⁴ PRŮCHA, J.: *Interkulturní komunikace*. Praha, 2010.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ KOLMAN, L.: *Komunikace mezi kulturami*. Praha, 2007.

¹⁷ DeVITO, J. A.: *Základy mezilidské komunikace*. Praha, 2008.

ropy a národy asijských kultur. Některé národy asijských kultur se například vyhýbají přímému vyjádření nesouhlasného stanoviska s návrhem či názorem komunikačního partnera. Přímou negativní odpověď nahrazují různými neurčitými výrazy, přecházejí k jiné problematice. Přímé negativní vyjádření je považováno za nezdvořilé a může se zde vyskytnout obava z toho, aby byl dodržen princip zachování tváře – jedna strana se snaží nevystavit komunikačního partnera takové újmě, jako je veřejná ztráta tváře, pohana, ostuda.¹⁸

3.2 KOMUNIKAČNÍ ETIKETA

Z určitého hlediska je možné rozlišit dvě vrstvy komunikace. Jedna je tvořena jazykem, jehož pomocí se komunikuje, druhá rovina je spjata s konvencemi a rituály, které doprovázejí sociální styk. Tato druhá vrstva je nazývána jako „komunikační etiketa“.¹⁹ Tato složka reprezentuje v některých kulturách velice významnou komponentu komunikace.

Její součástí jsou například komunikační rituály týkající se pozdravů – pozdravy mohou být doprovázeny například podáním ruky, což je obvyklé zejména v Evropě, zatímco v některých asijských státech je fyzický kontakt při pozdravu nevhodný nebo dokonce tabu. Rozdíly je možné ale najít i v rámci Evropy.

Odlišnosti mohou být patrné i v rámci neverbální komunikace a jejího doprovodu verbální komunikace. Rozpoznání neverbálních projevů základních emocí je sice kulturně univerzální, nicméně např. úsměv může vyjadřovat (v Evropě a v USA) sympatie, přátelský vztah, dobrou náladu, ale také (zejména v Asii – Japonsku, Koreji, Vietnamu) nejistotu, omluvu, rozpaky, zmatek. To může být Evropany interpretováno jako negativní gesto, např. mylně jako výsměch. Pravidla vyjadřování emocí (tzv. display rules)²⁰ či jejich potlačování se také liší v různých kulturách, ale mají své náležitosti i v rámci dané kultury. Je v nich zvykově zakotveno při jaké příležitosti a do jaké míry je vhodné dávat najevo prožívané emoce. V komunikaci s autoritou může být vhodné určité emoce potlačit, právě v tom (ale i v jiných charakteristikách) jsou jednotlivé kultury velmi odlišné. V rámci Evropy můžeme najít rozdíly mezi severními a jižními státy s tím, že čím severněji žije daný národ, tím jsou projevy emocí v komunikaci tlumenější, zatímco jižní národy projevují emoce výrazněji. Pro zástupce asijských zemí, jako je Čína nebo Japonsko je charakteristické potlačování projevu emocí.

3.3 OSLOVOVÁNÍ A POUŽÍVÁNÍ TITULŮ

Dalším kulturně specifickým rysem komunikace je způsob oslovení a používání titulů v daném prostředí. České a slovenské prostředí je v rámci komunikace ve formálních situacích příznačně hojným užíváním akademických titulů a označení pro různé pracovní funkce či postavení ve firmě. Tento způsob titulování je běžný také

¹⁸ PRŮCHA, J.: *Interkulturní komunikace*. Praha, 2010.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ EKMAN, P. – FRIESEN, W. V.: The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage and Coding. In KENDON, A. et al. (ed.): *Nonverbal Communication, Interaction and Gesture*. The Hague, 1981, s. 57–106.

v Rakousku, Maďarsku, Polsku a Itálii. V jiných zemích, jako např. ve Velké Británii, USA a ve Skandinávii se formální titulování v této míře neuplatňuje a setkání s touto formalizovanou podobou komunikace může působit na příslušníky těchto kultur archaicky či dokonce směšně.

4. PŘEDSUDEKY A STEREOTYPY

Mezi etnické stereotypy můžeme řadit postoje příslušníků jedné etnické skupiny vůči jiné nebo jiným etnickým skupinám, přičemž tyto postoje mohou obsahovat negativní hodnocení nebo i diskriminační prvky.²¹ Mají zároveň povahu předsudků, jsou relativně trvalé, přenášené z generace na generaci a vyvíjejí se již u dětí raného věku.

Předsudek lze charakterizovat jako fixovaný postoj s emocionálním podkladem, který je zaujímán vůči nějakému subjektu či k jiným lidem, jednotlivcům i velkým skupinám. Dle Hayesové²² je pro vývoj předsudků rozhodující kultura prostředí, z něhož člověk pochází; v průběhu enkulturace jednotlivec přejímá kromě „pozitivních“ hodnot, norem, tradic atd. také případné „negativní“ obsahy dané kultury vč. předsudků.

Společenské vědy se zabývají také mapováním možností jak existující předsudky eliminovat, zmírňovat. G.W. Allport formuloval ve své knize *The Nature of Prejudice*²³ takzvanou hypotézu kontaktu (Contact hypothesis), v níž vyjadřuje předpoklad, že za určitých podmínek může kontakt mezi skupinami, které jsou rasově či etnicky odlišné snižovat předsudky působící mezi těmito skupinami. To se však může dít jen za určitých podmínek. Jednak by se mělo jednat o skupiny se shodným společenským statutem, musí kooperovat na společném cíli, je nutné, aby kontakt mezi nimi byl dobrovolný a aby tento kontakt byl nadřazenou institucí či úřady podporován. Výzkumné práce ověřující platnost této hypotézy se však ve svých zjištěních rozcházejí.²⁴

4.1 STRATEGIE ADAPTACE IMIGRANTŮ

Etnické menšiny můžeme na základě jejich vzniku rozdělit na menšiny na daném místě původní – autochtonní a na menšiny vzniklé imigrací.

Jedním z typů strategie adaptace menšin je integrace – imigranti akceptují poznání a přijetí kultury hostitelské země jako důležité, současně však chtějí udržet i svou vlastní kulturu. V případě, že se tento typ integrace zdaří, mají příslušníci menšiny dvojí kulturní identitu, svoji původní a nově získanou.

Druhým typem je asimilace – jde o postup, kdy dochází k maximálnímu splynutí imigrantů s obyvatelstvem hostitelské země. Spěje až k opuštění původní kulturní identity, která je považována za málo důležitou pro život v novém prostředí. K tomu do-

²¹ BERRY, J. W. – POORTINGA, Y. H. – SEGALL, M. H. et al.: *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. Cambridge, 2002.

²² HAYESOVÁ, N.: *Základy sociální psychologie*. Praha, 2007.

²³ Cit. dle PRŮCHA, J.: *Interkulturní psychologie*. Praha, 2010.

²⁴ PRŮCHA, J.: *Interkulturní psychologie*. Praha, 2010.

cháží na základě častého kontaktu imigrantů s příslušníky majoritní skupiny, poznávání a osvojení si jazyka, hodnot dané společnosti, jejich norem a zvyklostí.

Třetím typem je separace, která není v pravém smyslu postupem adaptace. Skupina imigrantů nepovažuje kontakt s kulturou a příslušníky majority za důležitý, setrvává v izolaci od ní v kontaktu pouze se svou vlastní kulturou, zvyky.

Strategií marginalizace se nazývá postup, při němž imigranti necítí silnou potřebu přijímání znaků dominantní kultury, ani zachovávání znaků vlastní kultury. Nejsilnější je identifikace se subkulturou své vlastní skupiny, její význam převáží jak potřebu a zájem poznávat kulturu hostitelské země, tak udržovat kontinuitu kulturních zvyklostí své původní země a svých předků.²⁵

4.2 ETNOFAULISMY

Jedná se o zvláštní jazykové výrazy, které jsou projevem etnických a národních stereotypů. Jsou to neoficiální označení příslušníků jednoho etnického či národního společenství pro pojmenování příslušníků jiných etnik, národů, zemí. Mohou označovat samotné příslušníky těchto skupin, ale mohou se vztahovat i k jejich jazyku, mentalitě, zvykům aj. Mohou mít zesměšňující charakter, nezřídka vyjadřují také negativní a nepřátelský postoj.

Vznik etnofaulismů může být ovlivněn dle Mullena, Rozella, Johnsona²⁶ určitými specifiky. Obvykle jsou tyto nekorektní výrazy cíleny na menší, méně početné skupiny. Jejich vznik je pravděpodobnější v případech nápadné kulturní odlišnosti dané skupiny, menšiny. Podporuje je i rozdílnost fyzických antropologických znaků a jazyka. Přidáván bývá i faktor politický – vývoj historicko-politických vztahů dvou skupin a jejich vliv na vznik těchto mnohdy zraňujících vyjádření.

5. FORENZNÍ PSYCHOLOGIE – KONKRÉTNÍ INTERKULTURNÍ ASPEKTY V RÁMCI TÉTO OBLASTI

Forenzní psychologie je charakterizována jako aplikace psychologie do oblasti práva, zejména pak do oblasti trestního práva, trestního řízení. Podoby této aplikace jsou velmi rozmanité a bohaté, jsou odlišné také v různých zemích. I v rámci této oblasti se setkáváme s četnými otázkami vyvstávajícími z kontaktu různých kulturních skupin, právě např. v podobě menšiny a většinové společnosti. Jen stručně nastíníme určité konkrétní otázky, které v tomto ohledu vyvstávají. V základu je ovšem patrné, že velmi důležitou otázkou je znalost právního systému. Důležité je zprostředkovat členům minority, kvalitní a srozumitelnou formou informace o základních právních dokumentech v rámci České republiky, ale také o právech a povinnostech jednotlivých členů minority, zejména pak, je-li to aktuální, o jejich postavení v rámci trestního řízení.

²⁵ PRŮCHA, J.: *Interkulturní psychologie*. Praha, 2010.

²⁶ Cit. podle PRŮCHA, J.: *Interkulturní komunikace*. Praha, 2010, s. 66

5.1 V RÁMCI VYŠETŘOVÁNÍ

PROFILOVÁNÍ

Psychologické profilování je jednou ze služeb podpory vyšetřování. Zahrnuje (velmi stručně řečeno) vytvoření pravděpodobného psychologického portréту zejména v případech pátrání po neznámém pachateli a má pomoci zacílit pátrání správným směrem. Profilování je nejvíce rozšířeno v USA, kde je realizováno již tradičně a na základě realizovaných profilů byly vytvořeny rozsáhlé databáze a shromážděny profilové charakteristiky pachatelů vybraných typů trestných činů. I ve Spojených státech si kladli profilující odborníci otázku, zda některé činy nejsou specifické pro určité skupiny, např. naprosto jednoznačně převažujícím pachatelem sadisticky motivované sexuální vraždy byl bílý muž. Postupem času ale došli k názoru, že etnická vázanost určitého typu trestného činu na určitou skupinu neexistuje a jde spíše o vázanost socioekonomickou. Stále však zůstává otázka, nakolik mohou jiné země, jako např. Česká republika, čerpat z jejich poznatků o profilování a o pachatelích a nakolik jsou charakteristiky pachatelů z našeho prostředí specifické. Vzhledem k tomu, že i charakteristika trestné činnosti na našem území (např. menší množství rozsáhlé nejzávažnější sériové násilné trestné činnosti) je velmi odlišná, lze předpokládat, že možnosti přejímání profilových charakteristik jsou také omezené. Tedy, že tyto charakteristiky jsou kulturně specifické a vyžadují šetření na našem vlastním území.

SPECIFIKA FUNGOVÁNÍ KRIMINÁLNÍCH SKUPIN – ORGANIZOVANÁ TRESTNÁ ČINNOST

Velkou a samostatnou oblastí je pak problematika trestné činnosti kriminálních skupin, zejména organizovaného charakteru a jejího vyšetřování. Jedná se zejména o otázky struktury – hierarchie a dynamiky fungování těchto skupin a propojenost těchto charakteristik s podmínkami země, z níž daná skupina pochází (např. fungování italské mafie na území USA v průběhu prohibice). Může jít o informace zásadní pro efektivní zmapování vazeb v rámci skupiny a jejího fungování a efektivnější zisk důkazního materiálu využitelného v rámci trestního řízení. Jde o problematiku značně komplikovanou, zajímavá je například aplikace Kulturní teorie Mary Douglas²⁷ na tyto skupiny a vytvoření typologie jednotlivých způsobů páčání trestné činnosti v rámci určitých sociálních sítí.

KOMUNIKACE A INTERAKCE

Jazyková a kulturní specifika a odlišnosti hrají roli ve všech fázích trestního řízení. Je tomu tak i v případě kontaktu vyšetřovatele (policejního komisaře) s podezřelým, obviněným, svědkem či obětí. Bariéra porozumění není beze zbytku překonána kvalitním tlumočnickem, neboť právě již výše zmíněné kulturní souvislosti mohou

²⁷ SCHWARTZ, D. M. – ROUSELLE, T.: Using Social Network Analysis To Target Criminal Networks. *Trends Ogran Crim*, 2009, Vol. 12, s. 188–207.

přestavovat značné překážky. Záleží např. na tom, zda dotyčný pobývá v naší republice legálně, zda se sám podílel na určitém druhu trestné činnosti či zda se stal jeho obětí. Může být silně vázán na danou skupinu, její pomoc, může být loajální vůči své menšině a tak může otevřeně či skrytě odmítat spolupráci s orgány činnými v trestním řízení. Může mít obavy ze msty apod. Odkrytí skutečné situace dotyčné osoby a její motivace pro účast v rámci trestního řízení může významným způsobem odhalit možnosti a slabiny této spolupráce.

PROBLEMATIKA IDENTIFIKACE OČITÝM SVĚDKEM

Samotná identifikace očitým svědkem, realizovaná jako rekognice, je častým zdrojem nezáměrných chyb identifikujících osob, chyb, které mohou přispět k odsouzení nevinných osob, resp. osob, které nejsou pachateli. Psychologie se touto otázkou intenzivně zabývá, v poslední době také přibývá výzkumů zaměřených na chyby v identifikaci, plynoucí z etnické odlišnosti mezi svědkem a identifikovanými osobami (pachatelem). Tato chybovost narůstá s mírou fyzické odlišnosti, záleží však také na míře a tradici kontaktu menšiny s většinovou společností a dalších faktorech. Důkladnějšímu poznání tohoto jevu a specifikování potenciálních následků je v současné době věnována rostoucí pozornost u nás i v zahraničí.

5.2 V RÁMCI ŘÍZENÍ PŘED SOUDEM

EXPERTNÍ SOUDNĚZNALECKÁ POSOUZENÍ

Soudní znalec psycholog, který je žádán o vytvoření posudku může stát před četnými problémy. Ty se nevztahují výhradně na oblast forenzní psychologie, neboť obdobné situaci může čelit i klinický psycholog, který realizuje diagnostiku u osoby, která pochází z odlišného jazykového a kulturního prostředí. Výběr vhodných diagnostických metod, jejich administrace s využitím tlumočníka a jejich adekvátní interpretace je velmi obtížná. Některé metody vyžadují přesnou administraci v takové podobě, v jaké byly standardizovány, a posun významu jednotlivých položek tlumočnickem je tedy nepřipustný. Ve Spojených státech existují vodítka Americké psychologické asociace pro tzv. Cultural competent assessment, kde jsou vymezena pravidla pro adekvátní posouzení těchto osob, např. příslušníků menšin. Je vedena rozsáhlá odborná diskuse o důležitosti adaptace diagnostických metod na charakteristiky menšinové populace – v USA jde např. o rozsáhlou Hispánskou menšinu. Užití norem platných v domovské zemi imigrantů je četnými odborníky odmítáno. Taková adaptace jednotlivých metod navíc v České republice často neproběhla ani u většinové populace. Kulturně specifické jsou i diagnostické kategorie – v jednotlivých kulturách nejsou určité symptomy přiřítány stejným chorobám, resp. některé choroby či syndromy (duševní nevyjímaje) nejsou v dané kultuře rozeznávány vůbec a nebo jsou definovány jinými příznaky. Hispánská menšina má např. tendenci definovat stres spíše prostřednictvím fyzických charakteristik a tělesných změn – bušení srdce, pocení, neklid, než prostřednictvím dopadů na psychiku – např. symptomy na úrovni spánku, soustředění, paměti. Některé

jejich stížnosti se pak jeví jako simulace, mohou být bagatelizovány nebo považovány za účelové informace.²⁸

5.3 V RÁMCI VÝKONU TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY

Problematika menšin v rámci výkonu trestu odnětí svobody, resp. vytváření různých subkultur v rámci věznic je velmi důležitou oblastí. Vytváření a zejména působení těchto skupin, jež většinou vznikají právě na základě etnické příslušnosti, může být v přímém protikladu oproti nápravným cílům výkonu trestu odnětí svobody. V některých věznicích jsou určité kulturně specifické zvyky a rituály u odsouzených podporovány (např. tradiční hudba u Aborígců v některých australských věznicích, pečení jejich tradičních jídel, jako je klokani oháňka). Zároveň pak některé skupiny očekávají od svých členů automaticky loajalitu v rámci příslušnosti k této skupině ve věznici. Tato sounáležitost často zahrnuje i páchání trestné činnosti ve vězení. Prevence a řešení těchto sociálně patologických jevů v rámci vězeňství je velmi složitým úkolem po celém světě.

SELECTED ISSUES OF MINORITIES FROM THE PERSPECTIVE OF PSYCHOLOGY

Summary

The article offers a certain selection of relevant psychological views upon minorities. It attempts to bring in interesting and widely applicable theoretical conceptions – Hofstede's theory of national cultures, the aspects of intercultural communication which, from the perspective of psychology, may be significant in the interaction between the majority society and minorities. The context of such communication may give rise to so-called ethnophaulisms as expressions incorporating ridiculing designation of a particular minority, based usually on certain stereotypes regarding this minority. Psychology deals with conditions under which stereotypes and ethnophaulisms arise; it attempts to find ways of treating and mitigating them. The article also focuses on other communication characteristics which may vary among various cultures; for example, it may include control over non-verbal expression, various types of greeting, addressing people within the given culture, etc. The article briefly deals with adaptation of migrants to the conditions of the majority culture. In conclusion, specific issues arise in the area of the application of psychology in practice (such as forensic psychology). The psychological view on the issues of minorities appears to be relevant (a) due to newly emerging minorities resulting from migration, and (b) within the context of improving relations with some minorities which have been a traditional part of our society.

Key words: intercultural psychology, Hofstede's typology of national culture, prejudice and stereotypes, adaptation of minorities, intercultural communication, communication etiquette, ethnophaulisms

Klíčová slova: interkulturní psychologie, Hofstedeho typologie národních kultur, předsudky a stereotypy, adaptace menšin, interkulturní komunikace, komunikační etiketa, etnofaulismy

²⁸ WEISS, R. A. – ROSENFELD, B.: Navigating Cross-Cultural Issues in Forensic Assessment: Recommendations for Practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 2012, Vol. 43, No. 3, s. 234–240.